

Філософія

УДК 140:81-119+8'1'23

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17782088>

Позитивістські засади філософії мови Д. Овсянико-Куликовського

Свищо Вікторія Юріївна,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії

факультету суспільних наук, ДВНЗ «УжНУ»

м. Ужгород, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-6810-8267>

Прийнято: 16.11.2025 | Опубліковано: 30.11.2025

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу філософсько-лінгвістичних поглядів Д. Овсянико-Куликовського в контексті позитивістського мислення та психологічної школи мовознавства кінця XIX – початку XX століття. Розкрито інтелектуальні передумови становлення філософії мови в Україні, що формувалася під впливом німецької класичної філософії, позитивізму та психологічної школи. Обґрунтовано, що філософсько-лінгвістичні ідеї Д. Овсянико-Куликовського становлять оригінальний синтез психологічного методу О. Потебні та позитивістського прагнення до наукової об'єктивності й емпіризму. Вчений розглядав мову як живий феномен духовної діяльності людини, у якому поєднуються пізнавальні, естетичні та комунікативні функції. Особливу увагу приділено поняттю внутрішньої форми слова, яке мислитель тлумачив як вияв поетичної природи мовлення та механізм формування поняття. Показано, що в межах позитивістської парадигми Д. Овсянико-Куликовський прагнув вивести дослідження мови за межі суто філологічного аналізу, перетворивши її на предмет*

філософського пізнання. Розкрито вплив його вчення на подальший розвиток української психолінгвістики та літературознавства, зокрема у працях харківської школи.

Зроблено висновок, що концепція Д. Овсянико-Куликовського інтегрує позитивістські принципи точності, емпіричності та обґрунтованості з гуманітарним розумінням мови як творчого процесу, що поєднує психологічні, естетичні та національно-культурні виміри. Доведено, що його філософія мови є важливою ланкою в еволюції української гуманітарної думки та втілює перехід від класичного позитивізму до психологізму і культурно-антропологічних інтерпретацій мовного феномена.

Ключові слова: *філософія мови, позитивізм, психологічна школа, значення, образ, уявлення, психолінгвістика.*

The Positivist Principles of D. Ovsyaniko-Kulikovskiy's Philosophy of Language

Viktoriia Svyschko,

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department
of Philosophy, Uzhhorod National University

Uzhhorod, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-6810-8267>

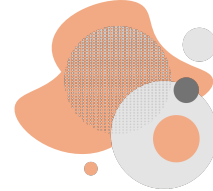
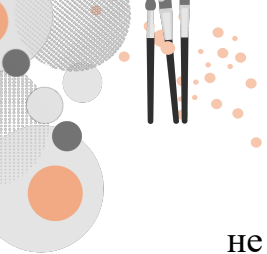
Abstract. *The article is devoted to the analysis of D. Ovsyaniko-Kulikovskiy's philosophical and linguistic views in the context of positivist thinking and the psychological school of linguistics at the turn of the 19th and 20th centuries. The study reveals the intellectual prerequisites for the emergence of the philosophy of language in Ukraine, which developed under the influence of German classical philosophy, positivism, and the psychological school. It is substantiated that D. Ovsyaniko-Kulikovskiy's philosophical and linguistic ideas*

represent an original synthesis of O. Potebnya's psychological method and the positivist pursuit of scientific objectivity and empiricism. The scholar viewed language as a living phenomenon of human spiritual activity, combining cognitive, aesthetic, and communicative functions. Special attention is paid to the concept of the inner form of the word, which the thinker interpreted as an expression of the poetic nature of speech and a mechanism for the formation of meaning. It is shown that within the positivist paradigm, D. Ovsyaniko-Kulikovskiy sought to move the study of language beyond purely philological analysis, turning it into an object of philosophical inquiry. The article also highlights the influence of his teaching on the further development of Ukrainian psycholinguistics and literary studies, particularly within the Kharkiv school.

It is concluded that D. Ovsyaniko-Kulikovskiy's concept integrates the positivist principles of precision, empiricism, and rational justification with a humanistic understanding of language as a creative process that unites psychological, aesthetic, and national-cultural dimensions. It is proven that his philosophy of language represents an important link in the evolution of Ukrainian humanistic thought and embodies the transition from classical positivism to psychologism and cultural-anthropological interpretations of linguistic phenomena.

Keywords: *philosophy of language, positivism, psychological school, meaning, image, representation, psycholinguistics.*

Постановка проблеми. На межі XIX–XX ст. філософія мови переживала складний етап еволюції: у науковому полі співіснували різні підходи – від раціоналізму до емпіризму, від інтроспекції до об'єктивізму, від неокантіанства і позитивізму до матеріалізму і феноменології. Водночас у структурі гуманітарного знання статус «філософії мови» залишався недостатньо визначеним: під цією назвою з'являлися численні праці, однак

не існувало єдиної чіткої дефініції її предмета, меж і методів. Це породжувало питання не лише теоретичної ясності, а й методологічної самостійності філософії мови як окремої дисципліни.

Особливої актуальності набуває вивчення філософії мови в локальному (українському) контексті рубежу XIX–XX ст., де формувалися специфічні лінгвофілософські традиції під потужним впливом німецької філософії та попередніх вітчизняних інтелектуальних шкіл. Значну роль у цьому процесі відіграла так звана психологічна школа (О. Потебня, Д. Овсянико-Куликовський та ін.), представники якої акцентували увагу на проблемах співвідношення думки й мови, внутрішньої форми слова та психології творчості.

Попри безсумнівні досягнення представників цієї школи, залишаються відкритими питання: якою мірою їхні підходи відповідали позитивістській парадигмі, які методологічні наслідки випливали із застосування психологічного методу до мовознавства, а також яким є сучасне осмислення їхнього внеску у становлення української філософії мови. Отже, існує потреба у системному дослідженні філософсько-лінгвістичних поглядів Д. Овсянико-Куликовського в контексті позитивістського мислення та локальних інтелектуальних традицій кінця XIX – початку XX століття, а також в оцінці їхнього впливу на подальший розвиток лінгвофілософії в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика філософії мови посідає важливе місце у європейській гуманітарній традиції. У XIX–XX ст. вона розвивалася у кількох напрямках: логіко-аналітичному (Г. Фреге, Б. Рассел, Л. Вітгенштайн), феноменологічному (Е. Гусерль, М. Гайдеггер), герменевтичному (Г.-Г. Гадамер, П. Рікер), а також у межах психологічної школи (В. Вундт, О. Потебня, Д. Овсянико-Куликовський). Кожен із цих

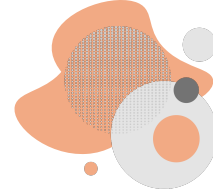
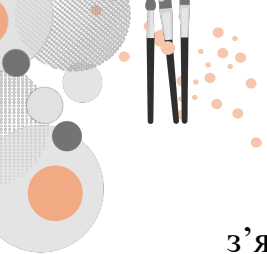
підходів окреслював власне бачення природи мовного значення, співвідношення думки й слова, а також зв'язку мови з пізнанням і культурою.

Вітчизняна традиція вивчення філософії мови формувалася під впливом європейських ідей, але набула самобутнього змісту. Дослідження О. Потебні започаткували системне осмислення ролі мови як посередника між мисленням і національною культурою. Його учень і послідовник Д. Овсянико-Куликовський розвинув ці ідеї, поєднавши психологічний підхід із позитивістською методологією. Він прагнув вивести вчення про мову з меж суто філологічних спостережень і надати йому філософського виміру, що робить його спадщину важливою ланкою у становленні української лінгвофілософії.

Серед сучасних дослідників варто відзначити праці, присвячені як загальним проблемам філософії мови (Б. Андерсон, К. Касирер, М. Фуко, Ю. Габермас, Ч. Тейлор), так і осмисленню творчості українських мислителів (С. Кримський, В. Лісовий [9], В. Горський, Л. Ситниченко [13], І. Захара [5]). У цих роботах філософія мови розглядається як феномен духовної культури, що відображає історичний досвід народу та його ідентичність.

Попри наявність значної кількості праць, комплексний аналіз лінгвофілософських ідей Д. Овсянико-Куликовського у контексті позитивістського мислення та психологічної школи досі залишається фрагментарним. Це й зумовлює актуальність цього дослідження, спрямованого на відтворення місця вченого у розвитку філософії мови та окреслення його внеску в інтелектуальну традицію України кінця XIX – початку XX століття.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність численних досліджень, недостатньо проаналізованою залишається роль Д. Овсянико-Куликовського у становленні української філософії мови та психолінгвістики в контексті позитивістської методології. Не до кінця

з'ясованими є його концепція внутрішньої форми слова, взаємозв'язок думки, відчуття й мовлення, психологічний підхід до вивчення творчості, а також вплив його ідей на розвиток української гуманітарної науки та сучасні дослідження мови і мислення.

Постановка завдання. Метою статті є всебічне дослідження філософсько-лінгвістичних поглядів Д. Овсянико-Куликовського в контексті позитивістського мислення та психологічної школи мовознавства кінця XIX – початку XX століття. Вкрай важливим є проаналізувати основні засади філософії мови як наукового напрямку у європейській традиції XIX–XX ст. та визначити місце психологічної школи (зокрема ідей О. Потебні та Д. Овсянико-Куликовського) у формуванні філософії мови. Дослідження спрямоване на розкриття специфіки інтерпретації позитивістських принципів у творчості Д. Овсянико-Куликовського та аналіз впливу його лінгвофілософських ідей на подальший розвиток української гуманітарної думки.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

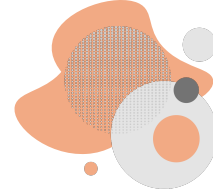
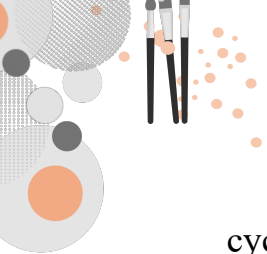
1. Проаналізувати основні засади філософії мови у європейській традиції XIX–XX століття.
2. Визначити роль психологічної школи мовознавства, зокрема ідей О. Потебні, у формуванні лінгвофілософських поглядів Д. Овсянико-Куликовського.
3. Дослідити ключові положення творчості Д. Овсянико-Куликовського щодо мовного значення, мислення та взаємозв'язку мови і свідомості.
4. Проаналізувати специфіку інтерпретації позитивістських принципів у працях Д. Овсянико-Куликовського.

5. Оцінити вплив лінгвофілософських ідей Д. Овсянико-Куликовського на розвиток української гуманітарної думки.

Виклад основного матеріалу. Невизначеність поняття *філософії мови* упродовж XX століття виявляється вже в тому, що його зміст і предмет постійно змінювалися залежно від домінуючих наукових парадигм. Так, у 1950–1960-х роках у західному мовознавстві філософію мови часто ототожнювали зі структуралізмом, згодом – із генеративною лінгвістикою, а пізніше (в окремих напрямках – і дотепер) – з теорією штучного інтелекту. У 1970–1980-х роках вона асоціювалася з різноманітними напрямками семантичного аналізу природних і штучних мов, що розвивалися переважно в межах аналітичної філософії, феноменології та герменевтики. Від кінця 1980-х років поступово формується когнітивна парадигма, у межах якої філософія мови набуває нового змісту, зосередженого на процесах пізнання, мислення та інтерпретації.

На сучасному етапі можна стверджувати, що з кінця XX століття філософія мови дедалі активніше повертається до комунікативного розуміння свого об'єкта – тобто до аналізу мови як засобу взаєморозуміння, соціальної взаємодії та культурного посередництва. Водночас відсутність чітко окресленого предмета дослідження призводить до двоякої реакції: з одного боку – до скептичного, навіть нігілістичного ставлення до самого терміну «*філософія мови*», а з іншого – до відмови від спроб його чітко визначити.

Важливо наголосити, що філософію мови не можна ототожнювати ні з лінгвістичною філософією, ні з філософією лінгвістики, ні з методологією мовознавчих досліджень чи загальним мовознавством. Вона має власний предмет дослідження – осмислення сутності та природи мови як феномена людського буття. З позицій лінгвіста філософія мови може розглядатися як складова теорії мови, проте її фокус спрямований на вивчення фундаментальних питань: природи людської мови, її зв'язку з дійсністю,

суспільством, свідомістю й мисленням. У цьому аспекті філософія мови постає як вчення про людину у її стосунках зі світом, де буття й свідомість розглядаються не ізольовано, а через призму їхнього співвідношення з мовою.

Філософія мови на межі XIX–XX ст. розвивалася під відчутним впливом німецької філософської традиції та спиралася на здобутки попередніх етапів становлення української лінгвофілософської думки. Найпомітнішим напрямом у цей період стала психологічна школа (О. Потебня, Д. Овсянико-Куликовський), яка виросла з культурно-історичного підґрунтя й висунула в центр уваги проблему взаємозв'язку думки й мови, специфіку художнього та наукового мислення, природу літератури, соціальної психології, психології творчості й естетичного сприйняття.

За словами української дослідниці Т.С. Матвєєвої, психологічна школа виробила новий метод вивчення літератури, у якому психологія творчості стала вихідним пунктом теоретичних досліджень. У 1920-х роках, продовжуючи пошуки своїх попередників, зокрема І. Франка, і досліджуючи механізм переходу накопичених вражень, почуттів та емоцій із «нижньої» до «верхньої» свідомості, Д. Овсянико-Куликовський визначав складові (внутрішні та зовнішні) мотивацій художнього мислення. Саме до проблем психології творчості спеціально звернувся ще один український дослідник О. Білецький, який вважав, що творчість є експериментом митця над внутрішнім «я», оскільки «виникає вона з потреби розрядити накопичену душевну енергію, з потреби катарсису». Таким чином, зміст творчого експерименту полягає у вивільненні підсвідомого «я» в сферу внутрішнього образу, що формується з душевних вражень творця та зазнає подальшої трансформації у художньо реалізований образ, часто інтертекстуальний. Новим аспектом у вивченні психологічних механізмів творчості в дослідженні О. Білецького стало порівняння процесу поетичної фантазії з

механікою сновидінь, оскільки обидві форми ґрунтуються на здатності поєднувати різнорідні елементи спостережень в єдиний асоціативний ряд [2, с.70].

Розвиваючи ідеї культурно-історичної школи, представники психологічного напрямку віддзеркалювали загальний поворот філософії та суспільних наук до психологізму. Основна увага зосереджувалася на вивченні духовного світу митця, внутрішніх, психологічних аспектів його творчості, адже джерелом мистецтва вони вважали індивідуальну творчу особистість і глибини її психіки. У європейській науці принципи психологічного методу найпослідовніше розвинули С. Жірдан, Е. Еннекен (Франція), В. Вундт і В. Веґ (Німеччина).

Засновником цього напрямку в українському інтелектуальному просторі був О. Потебня, який системно виклав основи психологічної школи у праці *«Думка і мова»* (1862). Проблемам психології художньої творчості він присвятив також *«3 лекцій з теорії словесності»* (1894), *«Із записок з теорії словесності»* (1905) та інші роботи. Із заснованої ним харківської школи літературознавців вийшли відомі дослідники – Д. Овсянико-Куликовський, О. Білецький та ін. У 1911–1923 рр. у Харкові виходив збірник *«Питання теорії і психології творчості»* (усього вісім томів), що став осередком розвитку ідей психологічної школи, яка припинила своє існування у 1920-х роках ХХ ст.

Органічно засвоївши філософські та психологічні традиції, напрацьовані українськими мислителями попередніх поколінь, О. Потебня розвивав власну концепцію мови в руслі її філософського осмислення. Провідні положення його теорії – визначення ролі мови у формуванні мислення та художньої творчості, розробка проблем етнічної психології, тлумачення мови як знаково-образної системи – заклали підвалини української й європейської психолінгвістики.

Попри значну увагу до спадщини О. Потебні як мовознавця й лінгвофілософа, його концепція природи живої людської мови залишається не до кінця оціненою. Не випадково сучасні дослідники наголошують, що *«роботи О.О. Потебні в теоретичній лінгвістиці та філософії мови провіщають концептуальну схему, у межах якої працюють сучасні теоретики-лінгвісти та філософи мови»* [7].

Дмитро Миколайович Овсянико-Куликовський (1853–1920) – український культуролог, філософ, літературознавець і лінгвіст, учень О. Потебні. Педагогічну діяльність учений здійснював у Харківському університеті.

Творча спадщина Д. Овсянико-Куликовського викликала значний інтерес як серед його сучасників, так і серед дослідників наступних поколінь. В умовах відродження української державності інтерес до постаті Д. Овсянико-Куликовського посилювався – його творчість стала предметом уваги таких українських науковців, як Я. Грицак, І. Гуржій, О. Ладиґа [6], О. Реєнт, В. Сарбей, Л. Чувпило [15].

Як слушно зауважує К. А. Лискова [8], у науковій традиції Д. Овсянико-Куликовського зазвичай сприймають передусім як літературознавця, що призводить до звуженого тлумачення його наукової спадщини. На думку дослідниці, таке уявлення є неповним, оскільки протягом тривалого часу праці вченого залишалися малодослідженими, а коли й привертали увагу, то переважно філологів, які акцентували на його літературознавчих студіях. Водночас корпус праць Д. Овсянико-Куликовського значно ширший і охоплює, зокрема, дослідження з історико-античної філософії, аналіз ведійської традиції, порівняння ведійної та античної міфології.

К. А. Лискова підкреслює, що історичний контекст також не сприяв всебічному вивченню його ідей: питання психології тривалий час залишалися

практично «закритими», що спричинило часткове забуття цієї складової його наукової діяльності. Водночас Д. Овсянико-Куликовський постає як учений-енциклопедист, чия спадщина охоплює індологічні студії, роботи з історії, естетики, мовознавства та літературознавства, що дає підстави розглядати його як мислителя універсального типу, а не лише як дослідника літератури.

Філософсько-лінгвістичне вчення Д. Овсянико-Куликовського було спрямоване на розкриття сутності та природи живої людської мови, її походження, ролі у пізнавальній і творчій діяльності людини та народу. Учений розглядав мову не лише як засіб комунікації, а передусім як вияв мислення, духовного досвіду й культурної пам'яті. Він запропонував оригінальні підходи до вивчення взаємозв'язку думки і слова, підкреслюючи, що значення висловлювання визначається не лише його змістом, а й способом мовного вираження, через який виявляється індивідуальність мислення та емоційно-образна природа мовлення. Такий підхід дав змогу вченому розглядати мову як динамічний процес формування смислу, у якому поєднуються індивідуальна свідомість і колективний досвід народу.

Учений стверджував, що людська думка розвивається у напрямку дедалі більшої абстрактності, усвідомленості й раціональності. У процесі становлення логічного мислення граматичні форми переходять у сферу підсвідомого, стають інструментами мислення і функціонують автоматично. Логічна форма думки, за Д. Овсянико-Куликовським, домінує над мовою і підпорядковується вже не психологічним, а логічним законам розуму, що мають раціональну природу. Саме у слові зароджується поняття, а в мові воно отримує подальший розвиток [12, с.74].

Для Д. Овсянико-Куликовського факти були важливіші за концепції, а літературні та історичні джерела розглядалися ним як документи, що дозволяють реконструювати психологію й культуру певного народу або

конкретної епохи. Важливим методом роботи з літературними пам'ятками був текстологічний аналіз.

Іншим важливим методологічним інструментом аналізу в системі поглядів Д. Овсянико-Куликовського стало поняття внутрішньої форми слова, яке він успадкував і творчо переосмислив на основі ідей попередників. Учений розглядав внутрішню форму як посередню ланку між зовнішнім звуком і змістом, що забезпечує перехід від чуттєвого сприйняття до смислового узагальнення. Вона, на його думку, відображає спосіб, у який думка набуває мовного втілення, і тому є виразом поетичної природи мовлення. Такий підхід дозволяв тлумачити слово не лише як мовну одиницю, а як цілісний духовно-психологічний феномен, у якому поєднуються звукова форма, образне уявлення та смислова структура. У цьому контексті літературний твір постає як складна система знаків, де зовнішній мовний рівень відтворює матеріальну форму висловлювання, система образів – внутрішню форму, а зміст – глибинний рівень значення, що розкриває інтенції автора й культурні смисли епохи [10, с.155].

На думку Д. Овсянико-Куликовського, кожне слово має не лише значення, а й образ, у якому воно втілюється; саме слово нав'язує нам певне уявлення. Слова з багатою внутрішньою формою є більш образними, художніми. У слові, крім зовнішньої (звукової) форми й значення, існує ще й уявлення, а «відношення уявлення до значення» вчений називав внутрішньою формою слова. Учений зазначав: «Внутрішня форма слова – слід поетичності, поетичне дихання у слові» [7, с. 23].

Уживаючи ті самі терміни, що й О. Потебня, Д. Овсянико-Куликовський часто надавав їм іншого змісту, зокрема багатьом базовим поняттям, що пояснюють роль мови у мисленні. Обидва вчені визнавали чуттєве сприйняття вихідним пунктом пізнавального процесу, відповідно до принципу *nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu*. Проте подальший

розвиток мислення вони трактували по-різному. За Д. Овсянико-Куликовським, чуттєвий образ, що виникає з асоціацій окремих відчуттів, перетворюється на уявлення, коли його відтворюють із пам'яті без безпосереднього сприймання [14]. Потебня ж розрізняв два значення слова *уявлення*: перше – чуттєвий образ, друге – образ або поняття, що має ключове значення для мовознавства. Перше значення можна передати як «образ предмета», «уявлення», а друге – словом «представлення». Воно пов'язане з чуттєвим образом, але не тотожне йому: представляє форму вказівки на образ, що зберігається у свідомості і може відтворюватися без прямого контакту з об'єктом [2, с.21]. Ця категорія має значення й у мистецтвознавстві: те, що ми називаємо волевым уявленням, у художньому творі виявляється як образ, що його уособлює.

Д. Овсянико-Куликовський ставив собі за мету дослідити психологію творчості, здійснити психологічне обстеження натури й творчості письменника у їхньому взаємозв'язку, проаналізувати особливості обдарування та всю душевну організацію художника, осмислити психологічний аспект взаємин між письменником і його персонажами. Учений ретельно вивчав не лише конкретний психологічний, а й реальний психічний світ митця, а також, за його словами, «психопатологічний устрій натури». Його цікавило, як певний психічний тип письменника позначається на якості й особливостях художнього мислення, на характерних рисах образної дійсності, творчої індивідуальності та індивідуалізованості.

Щоб глибше пізнати особистість митця й створений ним художній світ, Д. Овсянико-Куликовський вивчав інтимні аспекти його життя, під якими розумів усе маловідоме, приховане, потаємне в натурі й свідомості письменника. Учений досліджував листи, сповіді, спогади про відомих діячів літератури, прагнув зазирнути у найпотайніші сфери душевного життя та

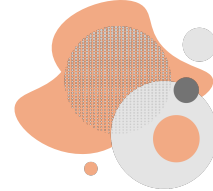
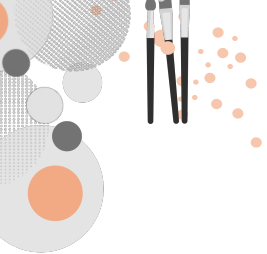
внутрішнього світу митців. У процесі аналізу художньої спадщини він активно використовував епістолярно-сповідальні й мемуарні матеріали.

Д. Овсяннико-Куликовський послідовно реалізовував завдання дослідження психології творчості, прагнучи здійснити психологічне обстеження натури й творчості письменника у їх взаємозв'язку, а також провести аналіз «особливостей обдарування й усієї душевної організації художника» [3, с. 137].

Учений не обмежувався лише літературознавчим розглядом художньої творчості. Він сміливо поєднував функції науковця, соціального мислителя, інтелектуального аналітика життєвих процесів і духовного розвитку суспільства.

Протягом усього життя Д. Овсяннико-Куликовський систематично досліджував себе, свій психологічний світ та власний психічний тип. Він особливу увагу приділяв аналізу власних недоліків та вразливих аспектів особистості, прагнучи їх усвідомлено корегувати. Психологічна самокорекція та внутрішнє «самошліфування» виступали для нього не лише моральним імперативом, а й індивідуальним онтологічним постулатом, і слугували іманентним джерелом його визначних досягнень. Як учений і мислитель, він базував свою діяльність на об'єктивному, часто суворо об'єктивізованому аналізі власних психологічних та поведінкових особливостей, що дозволяло йому розробляти ефективні стратегії саморегуляції та постійного самовдосконалення [4, с.3].

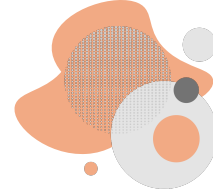
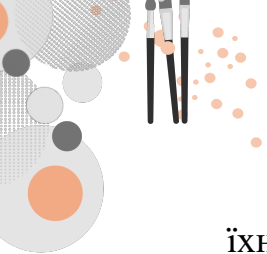
Ідею про те, що мова є основним способом мислення й пізнання, висунув німецький учений В. фон Гумбольдт. Ця думка згодом знайшла продовження у працях О. Потебні, а далі – у дослідженнях Д. Овсяннико-Куликовського. В. фон Гумбольдт писав: «Мова – це орган, який творить думку... Інтелектуальна діяльність і мова тому являють собою єдине ціле» [1, с. 45].

Д. Овсянико-Куликовський стверджував, що за допомогою мови людина може зробити своє мислення спокійнішим і точнішим. Саме мова, на його думку, зберігає психічну енергію, яку ми витрачаємо під час мислення. Ця збережена енергія, у свою чергу, спрямовується на процеси художньої та наукової творчості. Мова є породженням духу і водночас простором, де сходяться свідоме та підсвідоме. Підсвідоме оперує граматичними формами слів, що вживаються автоматично, тоді як свідомість діє зі значеннями слів, у яких думка набуває своєї найактивнішої форми. Пізнання через мову, за твердженням ученого, має відносний характер, адже воно є актом творення нових, більш досконалих мовних форм – насамперед нових слів і значень.

Як представник позитивістської філософії другої половини XIX ст., Д. Овсянико-Куликовський застосовував психологічний метод, який ще раніше використовував О. Потебня у своїй теорії «економії мислення». Цей метод він розвивав у контексті вивчення художньої літератури, зосереджуючись на проблемах теорії та психології творчості. Учений одним із перших спробував осмислити сам процес художнього творення. Він зробив вагомий внесок у розроблення проблеми сутності творчої діяльності, спираючись на принципи, започатковані О. Потебнею. За Д. Овсянико-Куликовським, художня творчість є особливою формою «економії мислення». Його наукові пошуки завжди були спрямовані до пізнання безкінечного, вічного, до усвідомлення свободи людського духу. Саме тому його можна вважати одним із найвідоміших представників течії, що отримала назву «психологізм» [11, с. 62].

Психологізм у філософсько-естетичному сенсі мав на меті протистояти як нігілізму та утилітаризму, так і вульгарно-ідеалістичній схоластиці університетської науки. Д. Овсянико-Куликовський розглядав науку і мистецтво як явища, що існують у свідомості окремих людей як прояви

їхнього унікального духовного світу, суто індивідуальні форми вираження особистості.

На думку Д. Овсянико-Куликовського, душа людини складається з двох основних сфер – сфери відчуттів і сфери думок. Через слухові та зорові можливості людини ці сфери взаємодіють і зближуються, тобто відбувається поєднання відчуття й думки. Водночас, зауважує мислитель, між ними існує й істотна відмінність: відчуття може перетворюватися у звичайні процеси мислення, проте ніколи не зникає повністю. Відчуття має емоційне забарвлення – воно може бути позитивним або негативним, тоді як думка прагне до нейтральності, байдужості щодо емоційного стану.

Світ, за Д. Овсянико-Куликовським, не зводиться до сфери відчуттів, але саме вона забезпечує матеріал для мислення. Сфера відчуттів, таким чином, є постійним джерелом для діяльності думки, навіть якщо сама думка виходить за її межі.

Відчуття, як зазначає учений, характеризується насамперед наявністю елементів «приємного» чи «неприємного». Натомість думка як така не має емоційного забарвлення. Необхідно, підкреслює він, чітко розрізняти відчуття (радість, гнів, заздрість, смуток) і відповідні їм поняття чи уявлення: перші мають емоційне наповнення, а другі позбавлені його. Так, певне уявлення (наприклад, спогад про щасливу подію) може викликати відчуття радості або захоплення, однак саме уявлення і викликане ним відчуття не зливаються в єдиний, нероздільний духовний акт.

Такий аналіз уявлень і понять, які зводяться до приємного і неприємного, повинен привести до висновку, що це зовсім не прикраса думки, а лише процес асоціації думки з відчуттям. Тому поруч з асоціацією думки з відчуттям особливе місце займають деякі з тих процесів, у яких оцінка уявлень і понять дається зі сторони морального відчуття. Якщо в такій

оцінці відчувається голос совісті, то виникає інша асоціація, набагато складніша, – ми отримуємо синтез думки і відчуття.

Порівнюючи думки і відчуття з погляду збереження та накопичення психічної енергії, Д. Овсянико-Куликовський доходить висновку, що наукові й філософські узагальнення зберігають більше розумової сили, ніж різного роду пристрасті та афекти. Особливе місце в економії думки він відводить основному засобу економії – мові.

Будучи прихильником Е. Маха й послідовником О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовський зробив спробу застосувати закон збереження енергії до психічної діяльності людини і показав, що мова зберігає більше психічної енергії, ніж витрачає, а решта цієї енергії використовується для художньої та науково-філософської творчості.

Д. Овсянико-Куликовський, спираючись на ідеї О. Потебні, стверджував, що мова – це засіб не для вираження вже готової думки, а для її творення. Мова, за його переконанням, не є відображенням певного світогляду, сформованого під зовнішнім впливом, а становить складову діяльності самої людини. Так само, як за допомогою слова не можна передати іншій людині вже сформовану думку, а лише пробудити в ній її власну, так і у творі мистецтва неможливо безпосередньо повідомити зміст. Тому зміст завершеного твору розвивається не в самому мистецтві, а в тих, хто його сприймає, хоча сам твір постає як акт самоусвідомлення його творця.

Д. Овсянико-Куликовський завжди вважав, що головні зміни відбуваються у конкретній свідомості конкретної особистості і що розвиток та утвердження гуманного інтелекту є єдиним виправданим шляхом до одухотворення навколишньої реальності.

Отже, розвиток філософії мови наприкінці XIX – на початку XX ст. на теренах України відбувався в межах позитивістського напрямку у філософії й

сприяв становленню мовознавства як самостійної наукової дисципліни. У лінгвофілософських концепціях О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовського та їхніх учнів і послідовників мову було виокремлено як особливий об'єкт науки, який розвивається за власними законами, відмінними від законів логічного мислення. Вбачаючи місце науки про мову між психологією та соціологією, дослідники обрали психологію основою вивчення мови, що надало філософії мови цього періоду виразного психологічного спрямування. Зосередившись на значенні слова й його внутрішній формі, ученим удалося глибше осягнути взаємозв'язок мови і мислення та виявити роль слова в науково-дослідницькій і художній діяльності.

Філософія мови переосмислила й актуалізувала віру в слово, виражену у відомому біблійному вислові: «На початку було Слово...». Вона відобразила зростання значення мови в житті суспільства й окремої особистості. Тому підсумковою тезою філософського осмислення мови у ХХ ст. можна вважати твердження, що жодна фундаментальна проблема людського буття не може бути ні поставлена, ні вирішена без пильної уваги до мови.

Аналізуючи наукову спадщину Д. Овсянико-Куликовського у таких галузях, як сходознавство, мовознавство, лінгвістика, психологія, філософія, культурологія та літературознавство, можна зробити висновок, що він був ученим-енциклопедистом. Саме його доробок, а також спадщина багатьох інших українських філософів, дають підстави говорити про перспективи розвитку не лише філософії мови в Україні, а й української філософії мови як самостійного напрямку. Адже все виразніше звучать голоси українських філософів мови, які живуть і працюють в Україні (Р. Кісь, М. Луценко, М. Попович, Д. Руденко та ін.), пишуть українською мовою й ідентифікують себе як українські лінгвофілософи.

Висновки. Дослідження філософсько-лінгвістичних ідей Д. Овсянико-Куликовського засвідчує, що його вчення стало важливою ланкою у розвитку філософії мови в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. У межах позитивістської методології мислитель поєднав емпіричний аналіз мовних фактів із філософським осмисленням природи мовлення, надавши мові статус духовного феномена. Його концепція внутрішньої форми слова та психології творчості сприяла становленню гуманітарного знання в Україні, зокрема розвитку психолінгвістики та естетики.

Переосмислення спадщини Д. Овсянико-Куликовського у сучасному науковому полі відкриває нові перспективи дослідження взаємозв'язку мови, мислення та культури, що має особливе значення в контексті формування національної гуманітарної ідентичності. Таким чином, позитивістські засади його філософії мови не лише окреслюють історичний розвиток української лінгвофілософії, а й продовжують впливати на сучасні гуманітарні практики та наукові підходи до вивчення мови й мислення.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник. К.: ВЦ «Академія», 2011. 240с.
2. *Вісник Харківського університету. № 411. Спадщина Д.М. Овсянико-Куликовського та сучасна філологія.* Харків, 1998. 440 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/items/7af0816d-fd1d-4ad7-970f-8d01e3ec5e4f> (дата звернення: 05.09.2025).
3. Голобородько Я. В ореолі інтелектуальності: Есе про Дмитра Овсянико-Куликовського /Я. Голобородько //Вітчизна. 2001. №7-8. С.132-140.
4. Голобородько Я. Літературознавець психоаналітичного напрямку. (До 160-річчя від дня народження Дмитра Овсянико-Куликовського).

Українська література в загальноосвітній школі. 2013. № 2. С. 2-6. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Ulvzsh_2013_2_2 (дата звернення: 05.09.2025).

5. Захара І. С. *Становлення професійної філософії в Україні.* Київ. 2000. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/da01156b-ef1e-40e1-8ac1-754c89c657e7/content> (дата звернення: 05.09.2025).

6. Ладига О. І. Особливості дослідження давніх форм суспільної і державотворчої організації (на основі психологічного методу Д. М. Овсянико-Куликовського). *Вісник СУДУ.* 2(24). 2000. 147 с.

7. Левчук-Керечук Н. О. О. Потебня і філософія мови. Значення О. О. Потебні (1835-1891) як предтечі лінгвістичної думки XX століття. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c43e469a-58d9-4c21-95b8-8341a33736be/content> (дата звернення: 05.09.2025).

8. Лискова К.А. Наукова спадщина академіка Д. М. Овсянико-Куликовського (1853-1920) // *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія».* Харк. нац. пед. ун-т. Х.: Майдан, 2008. Вип. 32. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/09ce25eb-b0df-44ee-8884-1d88ffb49aaf/content?trackerId=ba217dade9ac71d2> (дата звернення: 05.09.2025).

9. Лісовий В.С. *Культура – ідеологія – політика.* Київ: Видавництво імені Олени Теліги. 1997. 350 с.

10. Свищо В. Ю. *Натуралістично-психологічна парадигма тлумачення Рігведи Д. Овсянико-Куликовським. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2016. Вип. 115 (12). С. 153-157. URL:*

<http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=139> (дата звернення: 07.09.2025).

11. Свищо В. Ю. О. Потебня і Д. Овсянико-Куликовський: спільне та відмінне. *«Дні науки філософського факультету – 2013», Міжн. наук. конф. (2013; Київ)*. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. Ч. 2. С. 61-63.

12. Свищо В.Ю. Філософія мови Дмитра Овсянико-Куликовського: монографія. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 216 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2406e50c-1f9f-499f-b358-53c49034ca4e/content> (дата звернення: 07.09.2025).

13. Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії. К.: Либідь, 1996. 176 с.

14. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: метакритичне дослідження. К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1993. 112 с.

15. Чувпило Л.О., Чувпило О.О. Д.М. Овсянико-Куликовський: наукова та педагогічна діяльність в Україні. *Індія: давнина і сучасність: збірник наукових праць. Вип. III*. від. наук. ред. О. І. Лукаш; НАН України, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Всеукраїнська асоціація індологів. К., 2025. 286 с. URL: https://indology.ho.ua/books/india_antiquity_and_modernity3.pdf (дата звернення: 05.09.2025).